

İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi Istanbul University Journal of Translation Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

🔓 Açık Erişim | Open Access

Coğrafi Mekânlardan Kültürel Alanlara: Bağdat Çeviri Etkinliklerini Bourdieu'nün Alan Kavramıyla Okumak

From Geographical Spaces to Cultural Fields: Reading Translation Activities in Baghdad with Bourdieu's Concept of Field

Sevcan Yılmaz Kutlay¹

¹ Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Çeviri, toplumsal bir eylem sonucunda ortaya çıkan kültürel bir ürün olarak ancak tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde bütüncül olarak düşünülebilir. Çeviri etkinlikleri için coğrafi koşullar da konjonktürel bir önem taşımaktadır. Kültürlerarası temasları kaçınılmaz kılan ticari hareketliliğin olduğu ticaret yolları ve liman şehirleri gibi merkezler ticari ürünlerin alışverişi kadar kültürel alışverişi de başlatmakta, çeşitlendirmekte ve hızlandırabilmektedir. Tarih boyunca uluslararası ve kültürlerarası aktarımlar siyasi, dinî ve coğrafi koşullardan kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Bu durumun bir örneği de Abbasi dönemindeki yoğun çeviri etkinlikleri olmuştur. Abbasiler döneminde Bağdat, başta Yunan ve Arap kültürleri olmak üzere çok kültürlü karşılaşmalara ev sahipliği yapmıştır. Artan uluslararası ticaretle yoğunlaşan kültürlerarası etkileşim ve hâmilelerin de süreci desteklemesiyle geometri, astronomi, felsefe, tıp ve askerlik gibi çok çeşitli konularda çeviriler yapılmıştır. Abbasilerdeki çeviri etkinliklerinin başarısının en büyük nedenlerinden biri de çevirinin kurumsallaşmış olmasıdır. Beytül-Hikme, çeviri ve kültür etkinlikleri için kilit bir kurum olarak işlev görmüştür. Bu makale, Abbasiler döneminde Bağdat'ta başlayıp Toledo'ya uzanan çeviri etkinlikleri sonucu bu coğrafi alanların nasıl kültürlerarası etkileşim alanlarına dönüştüğünü Çeviri Sosyolojisi perspektifiyle ve Pierre Bourdieu'nün alan kavramıyla incelemeye çalışacaktır.

Abstract

As a cultural product resulting from a social action, translation can only be considered holistically within its sociohistorical context. Geographical conditions have a cyclical importance for translation activities. Centers such as trade routes and port cities, where commercial mobility makes intercultural contacts inevitable, can initiate, diversify and accelerate much commercial exchange. Throughout history, international and intercultural transfers have inevitably been affected by political, religious and geographical conditions. The intensive translation activities during the Abbasid period are an example of this situation. During the Abbasid era, Baghdad hosted multicultural encounters, particularly between Greek and Arab cultures. With the increasing international trade, intensified intercultural interaction and patronage, translations were made on several subjects such as geometry, astronomy, philosophy, medicine and military science. One of the major reasons for the success of translation in the Abbasids was the institutionalization of translation. Bayt al-Hikmah functioned as a key institution for translation and cultural activities. This article analyzes the translation activities that started in Baghdad and extended to Toledo during the Abbasid period and how these geographical spaces were transformed into fields of intercultural interaction from the perspective of the translation sociology and Pierre Bourdieu's concept of "field".

Anahtar Kelimeler Alan • Beytül-Hikme • Bourdieu • çeviri • Çeviri Sosyolojisi • kültürlerarasılık.

Keywords Bayt al-Hikmah • Bourdieu • field • interculturality • translation • the sociology of translation.

Atıf | Citation: Kutlay, S. Y. (2025). Coğrafi mekânlardan kültürel alanlara: Bağdat çeviri etkinliklerini Bourdieu'nün alan kavramıyla okumak. *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi–Istanbul University Journal of Translation Studies*, (23), 147–158. <https://doi.org/10.26650/iujts.2025.1657891>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Kutlay, S. Y.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Sevcan Yılmaz Kutlay skutlay@marmara.edu.tr

Extended Summary

With the cultural turn in translation studies, it has been recognized that translation is not only a linguistic activity but also a cultural one. This argumentation has played a key role in moving translation studies from a prescriptive theoretical perspective to a descriptive and empirical one. Translation has come to be regarded as a cultural product as well as an activity, and not only the translation of this product but also the way it is selected and presented to the target audience has come to the fore as a subject of translation studies. International cultural exchanges are shaped by organizations and agents influenced by different political, economic and cultural variables. Throughout history, translation has functioned as a tool that makes these exchanges possible. Translation has enabled the transfer of resources and ideas from different cultures during periods of social change and transformation such as the construction of national identity, cultural planning and social planning.

In this framework, the studies in translation sociology and translation history are useful in analyzing these intercultural relations within their contexts. These branches analyze which works are translated, by whom, for what purpose, and in which historical, political and social context and conditions. In Translation Sociology, the concept of 'field' by Pierre Bourdieu is used to analyze such contexts. The field is a concept that is similar to a system but without closed borders, emphasizing more on the positioning and decisions of individuals. With the concept of the field, the positioning of the agents, their habitus and the power relations among them are not treated separately but together in a relational way.

As a cultural product resulting from a social action, translation can only be considered holistically within its historical and social context. Geographical conditions also have a cyclical importance for translation activities. Centers such as cities, trade routes and port cities, where commercial mobility makes intercultural contacts inevitable, can initiate, diversify and accelerate cultural exchange as well as the exchange of commercial products. Throughout history, international and intercultural transfers have inevitably been affected by political, religious and geographical conditions. The intensive translation activities during the Abbasid period are an example of this situation. During the Abbasid era, Baghdad hosted multicultural encounters, particularly between Greek and Arab cultures. One of the major reasons for the success of translation activities in the Abbasids was the institutionalization of translation. *Bayt al-Hikmah* (House of Wisdom) functioned as a key institution for translation and cultural activities. The Abbasid cultural repertoire was later transferred to the Iberian Peninsula, to Toledo, and formed the basis for the Toledo School of Translation.

The translation activities of the Abbasid period can be seen as a remarkable example of how translation helps social transformation and intercultural interactions when it is an instrument of state ideology and supported by powerful agents. The aforementioned intercultural contacts are triggered by commercial mobility, economic prosperity and geographical conditions. However, the readiness, openness and tolerance of cultures can be an undeniable necessity in this process. The Abbasids displayed a tolerant attitude toward other cultures and were open to cultural interaction. They used translation activities together with their own original works and preserved their own language and culture as well. Terminology studies helped them enrich their language. The translation process at *Bayt al-Hikmah* was an important example of the contribution of cultural contacts experienced through translation to languages and the common world civilization.

This article analyzes the translation activities that started in Baghdad and extended to Toledo during the Abbasid period and how these geographical spaces were transformed into fields of intercultural interaction from the perspective of the sociology of translation and Pierre Bourdieu's concept of "field".

Giriş

Çeviri, günümüzde toplumsal bir eylem sonucunda ortaya çıkan kültürel bir ürün olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle çeviri etkinlikleri ancak tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde bütüncül olarak düşünülebilir. Bağlam kavramı farklı disiplinlerde ve yıllar içerisinde farklı kapsamlarda tanımlanmıştır. Kimi durumda bir cümle ya da paragraf bile bir bağlam sayılabilirken çeviribilimde bağlam, güç mücadeleleri de içeren, düşünsel, devingen kültürlerarası alanlardır (Pérez-González, 2023, s. 371). İki kültür arasındaki tarihi ilişkiler

(örneğin sömürgecilik) hangi kaynak dillerden, hangi yazarlardan çeviri yapılacağından metin türüne ve seçilecek çeviri stratejilerine kadar etki edebilmektedir. Bağlam sözcüğünün kapsamının belirsizliği nedeniyle bu makalede çeviri etkinlikleri incelenirken sosyolog Pierre Bourdieu'nün "alan" kavramı kullanılacaktır.

Çeviri etkinlikleri için coğrafi koşullar da konjonktürel (toplu durumsal) bir önem taşımaktadır. Kültürlerarası temasları kaçınılmaz kılan ticari hareketliliğin olduğu şehirler, ticaret yolları, metropoliten şehirler ve liman şehirleri gibi merkezler ticari ürünlerin alışverişi kadar kültürel alışverişi de başlatmakta, şekillendirmekte ve hızlandırabilmektedir (İpek Yolu, Bağdat ya da İstanbul örnek olarak verilebilir). Çevirinin toplumsal ve tarihsel değişim ve/ya dönüşüm anlarındaki rolü ve önemine dair analizler yaparken çevirinin içinde konumlandığı ve dolaşım gösterdiği jeopolitik özellikleri hem coğrafi hem tarihi olarak betimlemek gerekmektedir. Alanlar arası etkileşimler beklenmedik sonuçlar doğurabildiğinden ürünleri, eyleyicileri ve olayları ilişkisel olarak ele almak önemlidir. Bu betimleme sürecinde alan hem içindekileri şekillendiren hem de onlar tarafından şekillendirilen bir dönüşlülük içinde devingen bir olgu olarak ele alınmalıdır.

Kendinden başkasıyla her karşılaşma kendini yabancıya aktarma ve yabancıyı da kendine aktarma sonucu bir değişim ve dönüşüm içerebileceğinden metaforik bir tür çeviri süreci olarak okunabilir (Gadamer, 2008, s.142). İki özne ya da olgu arasında hem birbirinden ayrılmak için bir farklılığa hem de birbiriyle ilişki kurabilmek için ortak bir zemine, bir benzerliğe ihtiyaç vardır. Piotr Blumczynski ve Hephzibah Israel, "*Translation and religious encounters*" ("Çeviri ve dini karşılaşmalar") başlıklı kitap bölümlerinde, öteki ile karşılaşmanın "dönüştürücü ve bütünleştirici" bir yönü olduğunu savunur (2018, s. 207). Başka bir özne, kültür ya da dille tanıştıktan sonra bu yeni deneyim kişide bazen ufak bazen büyük bir farklılık yaratabilir. Çeviri süreci "farklı olanı tanıma, temsil etme ve ona bir karşılık verme" içerdiğinden çeviri, "farklılığın ve benzerliğin tanınması ve uzlaşması"dır (a.g.e, s. 207-8). Çeviri bir kitabı okuyan okur başka bir dil ve kültürle tanışmış olur ve onunla kendisi arasındaki benzerlik ve farklılıkları ister istemez gözlemler. Bu nedendir ki Michael Cronin "eğer çeviri bir şeyin bilimiye, olsa olsa farklılığın bilimidir; çünkü farklılık olmadan çeviri olmaz" diyerek çeviride aynılıktan ziyade farklılığa vurgu yapmaktadır (2003, s. 169). Çünkü çeviri demek öncelikle farklı bir dile ve kültüre taşınmak, yolculuk etmektir.

Çeviribilimci Sueda Özbent de çevirinin kültürlerarası rolünü göz önünde bulundurarak çevirmenin sadece kaynak ve erek kültürü bilmesinin yeterli olmayacağını, çevirmenin aynı zamanda kültürler üstü hareket edebilen, karar verebilen bir uzman olması gerektiğini belirtmektedir (2015, s. 14). Çeviri bir iletişim eylemi olduğundan çevirmenin her şeyden önce iletişimi olanaklı kılan ve/ya engelleyen etken ve değişkenleri kültürlerarası bağlamda değerlendirmesi yararlı olacaktır (a.g.e, s. 14). Günümüzde postmodernizmin etkisiyle kültürler homojen ve birbirlerinden ayrı olmaktan ziyade "birbirleriyle karışmış ve aralarındaki sınırlar kalkmış" olarak karşımıza çıkmaktadır (a.g.e, s. 19). Bu nedenle, kültürlerarasılık kavramı kadar kültürlerötesilik (*transculturation*) kavramı da günümüzde kullanılır olmuştur (Yılmaz Kutlay 2023, s. 429).

Çeviribilim kuramlarında kültür kavramının izini sürececek olursak, kültürel dönemeçle birlikte çevirin sadece dilsel değil aynı zamanda kültürel de bir etkinlik olduğu yadsınamaz bir saptama olarak alanda kabul görmüştür. Bu saptama çeviribilimin buyurgan (*prescriptive*) kuramsal bakış açılarından betimleyici ve görgül (*empirical*) bir düzleme taşınmasında kilit rol oynamıştır. Çeviri bir etkinlik olduğu kadar kültürel bir ürün olarak da ele alınmaya başlanmış ve bu ürünün sadece hazırlanma aşaması değil seçilme ve erek kitleye sunulma şekilleri de çeviribilimin konusu olarak öne çıkmıştır. Çeviribilimci Gideon Toury (2002) ve Itamar Even-Zohar'ın (2002) kültür planlaması ve değişim eyleyicisi (*agents of change*) kavramları çevirinin toplum planlamasında bir araç olarak işlev görebileceğini kanıtlayan örnek olay incelemelerine zemin sunmuştur. Ancak, kültür kavramının tanımlanması ve konumlandırılması yıllar içinde sosyal bilimlerde bir evrim göstermiştir. Postmodernizm etkisiyle kültür kavramı çeviribilim kuramlarında da sınırları belli bir bütün, yapı olarak görülmekten ziyade daha parçalı ve değişken bir kavram olarak ele alınmış ve çok kültürcülük,

kültürler arası ve kültürler ötesilik gibi çoğulluğa ve farklılıklara vurgu yapan kuramsal çerçeveler geçerlik kazanmıştır.

Günümüz çeviribilim kuramları çeviri eylemi ve ürününü, kaynak ve erek kültür arasındaki çok katmanlı ve çeşitli ilişkileri kültürel temsil, anlatıların seçimi, dolanımı, müdahaleler, aracılık rolleri ve mücadeleler dâhil olmak üzere geniş bir çerçevede ele almaktadır (Cortés & Harding, 2018, s. 1). Çeviribilimde kültür dönemeci çevirinin kültürel kimlik inşası ve kanon oluşturma ve dönüştürmedeki rolünü vurgulamıştır (Snell-Hornby, 2006). Hem Lawrence Venuti (1998) hem de sömürgecilik sonrası çalışmalar alanındaki kuramcılar bu rolün güç ilişkileri bağlamında egemen kültür tarafından kullanıldığında nasıl bir sömürü aracına dönüşebileceğini ve karşı bir tavır olarak manipülatif olarak kullanıldığında da azınlığın sesi olabileceğini savunmaktadır (Spivak, 2000, s.398). Bu çerçevede, çeviri sosyolojisi ve çeviri tarihi çalışmaları söz konusu kültürlerarası ilişkileri, bağlamları dâhilinde inceleme açısından yararlı olmaktadır. Hangi eserlerin, kimler tarafından, ne amaçla, hangi tarihi, siyasi ve toplumsal bağlamda ve koşullarda çevrildiği hem çeviri sosyolojisini hem de çeviri tarihini ilgilendirmektedir. Bu nedenle, çeviri sosyolojisi, kültürel dünyayı incelemek için kullanılabilecek yeni bir kültür sosyolojisi dalıdır (Heilbron, 1999, s. 440). Çeviribilimci Anthony Pym, bu tür araştırmalara “çeviri arkeolojisi” ismini vermektedir (1998, s. 5).

Hem çeviri tarihi hem de çeviri sosyolojisi araştırmalarında coğrafyanın, mekânın ve konumun diğer etkenlerin ilişkilerini etkileyecek bir bağlamsal bakış sunmaktadır. Bu nedenle, Raier Guldin (2015) *Translation as Metaphor (Metafor Olarak Çeviri)* adlı kitabında hem çeviri süreçlerinin mekânlarını hem de mekâna gönderme yapan (arada kalmışlık (*in-betweenness*), melezlik (*hybridity*), üçüncü kültür (*third culture*), ara kültür (*interculture*) gibi çeviri metaforlarını incelemek için mekan çalışmaları (*spatiality studies*) ve coğrafi eleştiriden (*geocriticism*) yararlanılabileceğini savunmaktadır (Luis Pegenaute, 2018, s. 196). Makalenin sıradaki bölümlerinde sosyolog Pierre Bourdieu'nün “alan” kavramı ele alındıktan sonra coğrafi birer alandan kültürel üretim alanına dönüşen Bağdat ve Toledo şehirlerini merkez alan çeviri etkinlikleri çeviri sosyolojisinden yararlanılarak incelenmeye çalışılacaktır.

Amaç ve Yöntem

Uluslararası kültürel alışverişler farklı siyasi, ekonomik ve kültürel değişkenlerden etkilenen kurum ve eyleyiciler aracılığıyla şekillenmektedir (Yılmaz Kutlay, 2023, s.421). Tarih boyunca çeviri, bu alışverişleri olanaklı kılan bir araç olarak öne çıkmıştır. Çeviri, ulusal kimlik inşası, kültürel planlama, toplumsal planlama gibi çeşitli değişim ve dönüşüm süreçlerinde farklı kültürlerden kaynak ve fikirlerin aktarılmasını sağlamıştır (Yılmaz Kutlay & Özalan, 2025, s.454). Çeviribilimde betimleyici paradigmanın öncü kuramcıları Toury (1985) ve Even-Zohar (1987) ilk kez çevirinin kültürel aktarım boyutuna dikkat çekmiştir. Even-Zohar (1987), çeviri süreçlerini olguların, nesnelerin birbiriyle ilişkili olarak konumlandığı devingen (çoğul) dizgeler olarak betimlemiştir. Çeviri sosyolojisi ise sosyolog Pierre Bourdieu'nün “alan” kavramını kullanmaktadır. Bu makalede uluslararası kültürel alışverişleri çeviri sosyolojinin bakış açısıyla incelemek amacıyla Pierre Bourdieu'nün sosyolojik yaklaşımından alan kavramı kullanılacaktır.

Alan, dizgeye benzetmekle beraber sınırları kapalı olmayan, konumlanmalar ve bireylerin kararlarına daha çok vurgu yapan ve en önemlisi yapı ile özneyi ikili zıtlık olarak ele almayan bir kavramdır. Eyleyiciler, onların habitusları, eyleyiciler arası güç ilişkileri ve konumlanmalar ayrı ayrı değil hep beraber ilişkisel olarak ele alınmaktadır. Zuhale Emirosmanoğlu, kültürel birer ürün olan (çeviri) edebiyat eserlerinin uluslararası dolaşımıyla oluşan kültürel alanlar arası entelektüel alışveriş sürecinde çeviri pratiklerinin rolüne dikkat çekmektedir (2023, s. 546). Bourdieu'nün toplumsal pratik ve eylem odaklı bakış açısı, kültür alanlarını kültürel, toplumsal, ekonomik ve simgesel olmak üzere sermayenin tüm çeşitleri ve eyleyicilerin habitusları ile alandaki konumlarını da göz önünde bulundurarak inceler (a.g.e.). Böylelikle, kültürel alan ve kültürel alışverişe bütüncül ve bağıntısal yaklaşılabilmektedir (Emirosmanoğlu, 2023, s. 546).

Alan kavramının bağıntısallığı, ağ (*network*) kavramından farklıdır. Bourdieu, “alan kavramı etkileşimleri değil konumları düşünmeye sevk ediyor” diyerek kavramın ağ kavramından farkını açıklamaya çalışır (2023, s. 416). Bourdieu, alan incelemesine mücadeleleri dâhil etmenin bir zorunluluk olduğunu savunmaktadır (a.g.e, s. 392). Ona göre, “alan kavramı [...] sosyal bilimlerde hep bahsedilen ‘ilişkilerin üstünlüğü’ olgusunu ciddiye almanın bir yoludur (a.g.e, s. 400). Alan, tek tek bireyleri ya da bireylerarası ilişkileri incelemek yerine bireyleri şekillendiren bireylerarası ilişkiler ve bu ilişkilere yön veren konumlanmalar ve güç mücadeleleriyle hep beraber incelenir. Çünkü alan ve sermaye arasında karşılıklı bir bağımlılık ve bunun sonucunda sermayeler için girilen mücadeleler bulunmaktadır. Alandaki ürünlerin, metinlerin, bireylerin değeri sabit ya da içkin değil mücadele ve müzakere süreçlerine bağlı olarak değişen toplumun yapılandığı değerlerdir (Bourdieu, 1995, s.52).

Bourdieu, bilimsel alan, edebiyat alanı, güçler ve mücadeleler alanı, iktidar alanı, kültürel alan, sanat alanı ve toplumsal alan gibi birçok alandan bahseder. Alan, eğitim, iş, toplumsal sınıf, statü gibi kaynaklara ve sermayelere erişim için girilen mücadelelerin yer aldığı ve bu mücadeleleri yürüten toplumsal eyleycilerin istek, karar ve farkındalıklarıyla da şekillenen “toplumsal bir arena”dır (Wolf, 2007, s. 133). Nesnel ve bağımsız değildir çünkü toplum ve bireylerin toplumsal konumlanmaları tarafından yapılandırılmıştır. Toplumsal alanların içinde eyleyciler, güç ilişkilerini korumak ve/ya değiştirmek için mücadele eder (Bourdieu, 1985, s. 74). Alanların tarihi, hâlihazırda alanda bir konum işgal edenler ile alana yeni dâhil olan genç ve yeni eyleyciler arasındaki mücadelelerle sürekli yeniden oluşan bir devingenlik içindedir (Bourdieu, 2021, s.404). Her eyleycinin habitusu bu mücadeleye farklı şiddette ve şekilde etki yapabilir. Çevirmenler dışındaki kişiler de çeviri sürecinde etkin eyleyciler olabilmektedir (Sapiro, 2019, s. 75). Şehnaz Tahir Gürçağlar, çeviribilimde özneler üzerine yapılan çalışmaların genelde çevirmenlere odaklandığını ancak çeviri metinlerin üretimiyle doğrudan ilgisi olmayan kişilerin de çeviri alanında özne işlevi görebileceğinin şu sözlerle altını çizer:

“Kimi bireyler ilk bakışta çeviriyle hiçbir bağları yokmuş gibi görünebilir; ancak daha yakından incelendiğinde bu bireyler kültür alanındaki uygulamalarıyla çevrilecek metinlerin seçimi, üretimi ve tüketimini doğrudan etkiliyor olabilirler. Bu bireyler genellikle içinde bulundukları toplum üzerinde kapsamlı bir etki ve güce sahip kişilerdir. Çeviri de bu bireylerin kültür üzerindeki etkilerinin hissedildiği alanlardan biri olabilir. Kültür üzerinde bu denli büyük etkiye sahip olan özneler arasında siyasetçiler, işadamları ya da toplumda lider konumda bulunan benzer kişiler bulunabilir” (2005, s. 43; vurgu bana aittir).

Çeviri sürecine etkisi olan eyleyciler, sermayeleri aracılığıyla alanda güçlü konumlara yerleşebilir. Ekonomik sermayeye ek olarak Bourdieu (1993) kültürel sermaye, toplumsal sermaye ve simgesel sermayeden söz eder. Kültür alanında tanınma (*recognition*) ve takdis (*consecration*) ve prestij odaklı bir rekabet vardır ve iktidar çoğunlukla kültürel ve/ya simgesel sermaye sahibidir (Bourdieu, 2023: 18). Tüm sermaye türleri alan içi güç mücadelelerinin motivasyonu ve konumlanmaların ödülü olarak görülebilir. Bourdieu, kültürel sermayeyi “bir toplumsal faili, kültürel ilişkilere veya nesnelere özdeşleşimle yaklaşmasını, onları takdis edebilmesini veya anlamlarını çözebilmesini sağlayan araçlarla donatan bilgi biçimi, içselleştirilmiş bir şifre veya bilişsel edinim” olarak tanımlar (2023: 19). Toplumsal sermaye ise toplumsal ağlar ve bağlantılardan oluşmaktadır ve eyleycilerin kendilerine alanda güç sağlayacak şahısları tanıması ve/ya kurumlarla bağlantı içinde olması onlara ayrıcalık sunabilir. Simgesel sermaye ise daha çok ün, tanınırlık, statü, saygınlık (itibar/prestij) gibi soyut ve göreceli bir sermaye türüdür. Sermayeleri nedeniyle alanda güçlü konumlara oturan eyleycilerin habitusları çeviri süreçlerini etkilemektedir. Bourdieu, yapılandırılmış bir yapı olarak habitus’u, “pratikleri ve algıları türeten bir yatkınlıklar kümesi”, ve “oyuna dair bir sezgi” olarak betimlemektedir (Bourdieu, 2023: 16).

Habitus kavramını çeviribilime uyarlayan Daniel Simeoni ise çevirmen habitusunun çevirmenin görevine ilişkin kararları belirleyen “kişiselleştirilmiş toplumsal ve kültürel tarihinin” ayrıntılı bir sonucu olduğunu düşünmektedir (1998: 32). Bourdieu'nün terimlerini çeviribilime taşıyan diğer kuramcılardan Gisèle Sapiro (2019), Maria Inghilleri (2005) ve Jean-Marc Gouanvic (2005) de bir kültürel ürün ve eylem olarak ele aldığımız çeviride etki sahibi özneleri incelemiştir. Sapiro, telif olsun çeviri olsun tüm edebiyat eserlerinin üretim, dolanım ve alımlanma süreçlerinde siyasal, ekonomik ve dinsel iktidarların oynadığı role dikkat çekmektedir (2019, s.50). Ayrıca çeviri süreçlerinde “yayınevleri, hükümetler, medya kuruluşları kadar mesleki örgütler, festivaller, kulüpler ve ödüller” de toplumu yönlendirmede kullanılabilmektedir (Yılmaz Kutlay, 2022, s.103). Gouanvic (2005) çevirinin meşrulaştırılma süreci içeren ve güç ilişkileriyle kuşatılmış bir toplumsal pratik olduğunu Bourdieu'nün terimlerini çeviribilime uyarlayarak somutlaştırmıştır.

Bu doğrultuda makalenin ikinci bölümünde Abbasi dönemindeki çeviri etkinliklerinde çevirmenlerin yanı sıra siyasilerin, yöneticilerin ve bilim insanlarının sürece etkileri incelenecektir. Çeviriyi olanaklı kılan toplumsal bağlamı kuran ve sürdürenler bu tür eyleyici, aracı (*mediator*) ve hâmilelerdir. Bu nedenledir ki Heilbron ve Sapiro (2007), eğer çeviri eylemi toplumsal bağlamları üzerinden alan kavramı aracılığıyla incelenecekse şu üç boyutun dikkate alınması gerektiğinin altına çizmektedir: ulus ötesi aktarımlar; alışveriş sırasındaki siyasal, ekonomik ve kültürel değişkenler ve çeviri sürecinde rol oynayan çevirmenler, eleştirmenler, eyleyiciler, yayıncılar gibi araçlar ve arz-talep gibi alımlanma dinamikleri. Makalenin sıradaki bölümünde Abbasiler döneminde Bağdat'ta başlayıp İber Yarımadası'naki Toledo okuluna uzanan çeviri etkinlikleri bu boyutlarıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Bulgular

Tarih boyunca kültürel etkinlikler siyasal olaylar ve dinî ve coğrafi koşullardan kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Bu durumun bir örneği de Abbasi döneminde Bağdat'taki yoğun çeviri etkinlikleri olmuştur. Arap fetihleriyle siyasal ve dinî sınırlarda yaşanan değişiklik, Abbasilerin halifeliğin merkezini Şam'dan Bağdat'a taşımasına neden olmuştur. Akabindeki siyasal gelişmeler, sadece ürünlerin ve eşyaların değil fikirlerin, bilgilerin ve tekniklerin de dolaşıma girdiği bir coğrafi konjonktür ve de sosyolojik anlamda kültürel bir alan ortaya çıkarmıştır (Gutas, 2003, s. 28). Söz konusu çeviri etkinliğinin Abbasilerde başlamasının nedenleri arasında Abbasilerin Nil Nehri ve Amu Derya arasında bulunan bölgeyi siyasal bir çatı altında birleştirilmesi ve uluslararası ticaretin kültürlerarası temasları tetikleyerek fikirlerin de serbestçe dolaşabildiği bir bağlam oluşması gösterilebilir. Siyasal ve ekonomik alanlardaki devingenlik kaçınılmaz olarak kültürel alanı da şekillendirmiştir.

Kültürel alanın yapılandırılmasında diğer alanların etkisinin yanı sıra alanda konumlanan eyleyicilerin de payı büyüktür. Dimitri Gutas, Abbasiler dönemiyle önceki dönemler arasındaki temel farkı “çevirilerin artık halifenin himayesinde ve imparatorluk ideolojisinin bir parçası olarak” yürütülmesi olarak görür (2003, s. 110). Abbasi hanedanının ikinci halifesi El-Mansur'un yeni bir şehir kurarak hanedan devrimini toplumsal devrimle birleştirmesi coğrafi koşulların da etkisiyle bir toplumsal biçimlenmeye zemin hazırlamış ve Emevi döneminden farklı olarak dil birliği üzerine kurulan bir Arapça kültür merkezi oluşmuştur (2003, s. 180& 182). Bu süreçte dört büyük hâmi grubundan söz edilebilir: halifeler ve aileleri, saraylılar, devlet görevlileri ve askeri yetkililer ve araştırmacılar ve bilim insanları (Gutas, 2003, s. 122).

Abbasiler döneminde Bağdat, başta Yunan ve Arap kültürleri olmak üzere çok kültürlü karşılaşmalara ev sahipliği yapmıştır. Geometri, müzik, felsefe, astronomi, botanik, mantık, veterinerlik, tıp, askerlik, ilaçbilim (farmakoloji), fizik, metafizik gibi sayısız konuda metin kültürel dolaşıma girmiştir (a.g.e, 15). Bölgede yürütülen Yunancadan Arapçaya çeviri hareketi iki yüzyıldan daha uzun bir süre halifeler, emirler, devlet memurları, komutanlar, tüccarlar, bankerler ve bilim insanları himayesinde “kamusal ve özel büyük miktarlarda fonlarla” desteklenerek devam etmiştir (a.g.e, s. 16). Bu tabloda, ekonomik, kültürel, toplumsal ve simgesel serma-

yenin iç içe olduğu görülmektedir. Eyleyicilere odaklanacak olursak, El-Mansur, Harun er-Reşid ve El-Memun verdikleri destekle en çok öne çıkmış öznelardır. Toplumdaki tüm dinî grup ve mezheplerin din, dil ve kabile ayrımı yapmadan çeviri etkinliklerine destek olması da dikkate değer bir durumdur (a.g.e, 18). Halifelerin Bourdieu terimiyle “habitus” olarak adlandırabileceğimiz kişisel eğilimleri de çeviri metin seçimini etkilemiştir. Şahin avcılığına ilgi duyan El-Mehdi'nin tecrübeli bir şahin avcısı olan El-Gassani'yi yabancı ve Arapça kaynakları tarayarak bu konuda bir kitap derlemekle görevlendirmesi buna örnek verilebilir (Gutas: 2003, s. 77).

Gutas, Abbasi dönemindeki bu yoğun ve tam teşekküllü çeviri hareketini Perikles Atina'sı ve İtalyan Rönesans'ına benzetir (2003, s. 20). Abbasi dönemi çeviri etkinlikleri tüm bu yönleriyle çevirinin devlet ideolojisinin bir aracı olduğu ve güçlü eyleyicilerle desteklendiği zaman toplumsal dönüşüm ve kültürlerarası etkileşimlere nasıl öncülük ettiğini göstermek açısından dikkat çekici bir örnektir. Ayrıca, bu örnek ticaret ve siyaset alanının kültürel alanla ilişkisini net şekilde gözler önüne sermektedir.

Abbasi dönemindeki çeviri sürecinin arz-talep ilişkisi doğrultusunda alıcı ve yaratıcı olmak üzere iki temel evresinden söz etmek mümkündür (Gutas, 2003, s. 111). İlk aşamada ticari ilişkiler ve siyasi koşullar kültürlerarası teması başlatırken ikinci aşamada çevrilen eserlerin telif eserlere ilham vermesi ve terminoloji üretimi ve bilimsel kavramsallaştırma çalışmaları yaratıcı bir sürece başlatmış ve de bazı metinler yeni bilgiler ışığında yeniden çevrilmiştir (a.g.e). Bu saptama, bilimsel ve felsefi yükselişin sadece bu çeviriler sayesinde gerçekleştiği anlamına gelmemektedir; çünkü Arap bilim ve felsefesi zaten yükselişte olduğu için çevirilere ihtiyaç duyacak bir hazırbulunuşlukta olmuştur (a.g.e, s. 134). Bu hazırbulunuşluk toplumsal ve kültürel bir talep yaratmıştır. Gutas'a göre “çeviri hareketinin önemi bilimsel ve felsefi düşüncenin belirli bir dil veya kültürle sınırlı olmayan, uluslararası bir karakter taşıdığını tarihte ilk kez ispatlamış olmasıdır” (2003, s. 183). Bu yorum, Hilmi Ziya Ülken'in medeniyetin akışına katkıda bulunmak hakkındaki şu görüşleriyle paralellik gösteriyor denilebilir:

“Eski Yunanlılar, Uygurlar, İslam milletleri, Rönesans milletleri, Alman Romantizmi [...] medeniyetin sürekli açılışına katıldılarsa; bu ancak onlara hazırlık olarak yaptıkları çok zengin tercüme faaliyetlerinden ve bu yabancı tesirlerin aşısıyla karşılaşan derin ve içten gelme aksülamellerden ileri gelmiştir”. (Ülken, 2020, s. 6)

Sözü edilen kültürlerarası temaslar ve aşılama ticari hareketlilik, ekonomik refah ve coğrafi şartların da tetiklemesiyle gerçekleşmiştir. Ancak kültürlerin bu duruma hazır, açık ve hoşgörülü oluşu da kültürel ürüne talep olması için yadsınamaz bir gerekliliktir. Abbasiler de başka kültürlerle karşı hoşgörülü ve kültürel etkilere açık bir tavır sergilemiştir. Çeviri etkinliklerini kendi özgün çalışmalarıyla beraber kullanmış ve kendi dil ve kültürlerini de korumuşlardır. Abbasi dönemindeki çeviri etkinliklerinde erek metinlerde karşımıza çıkan çeviri normlarını şöyle özetlenebilir:

“başka dilden sözcük kullanılması ve Yunanca terimlerin söylenişlerinin Arapça harflerle yazılması, terim bileşenlerinin çevrilerek birebir Arapça'ya uygulanması, sistemli ve tutarlı bir terminolojiye geçiş, soyut isim ve yeni sözcüklerin oluşturulması, aynı dönemde yaşayan çevirmenlerin veya çevirmen gruplarının birçok terimi veya terim kümelerini benzer şekilde kullanması, İskenderiye'deki ders verme tarzının çevirmenlerin sözdizimi üzerindeki üslupçu etkisi, yeni Platoncu metinlerden kutsal varlığın çoğulluğuna ilişkin bölümlerin çıkarılması” (Gutas, 2003, s. 142-143).

Görüldüğü gibi yeni bir terimi dillerine doğrudan almak yerine kendi dillerinde terminoloji ve karşılık üretmek gibi bilinçli bir kültür etkinliği ve çeviri normu söz konusudur. Çeviri eylemi kadar çeviri öncesinde

eyleyiciler tarafından alınan kararların nedenleri de önemlidir. Abbasiler dönemindeki çeviri etkinliklerinde mevcut bilimsel tartışmalara bilgi ve argüman desteği sunacak eserler çevrilmek üzere seçilmiş ve bu seçimlerde ideolojik yönelimler de dikkate alınmıştır (Gutas, 2003, s. 143). Bu da sadece çeviri sürecinde değil süreç öncesindeki seçimlerde de eyleyicilerin konumlanma, sermaye ve habitusların etkisine kanıt olarak gösterilebilir.

Abbasilerdeki çeviri etkinliklerinin belirli çeviri normlarıyla yürütülen bilinçli ve başarılı etkinler olmasının en büyük nedenlerinden biri de çevirinin kurumsallaşmış olmasıydı. Beytül-Hikme (Bilgelik Evi) çeviri ve kültür etkinlikleri için kilit bir kurum olarak işlev görmüştür¹. Astronom Yahya bin Ebu Mansur'un görevlendirmesiyle bu kurum çeviri birimleri, rasathane, okuma salonları ve kütüphanelerden oluşan bir akademiye dönüşmüştür (Demirci, 2015, s. 109). Antik Yunan başta olmak üzere başka kültürlerden gelen metinlerin korunması için de kullanılmıştır. Astronomi ve coğrafya başta olmak üzere çevirisi yapılan eserlerin konusuna bağlı olarak bilim heyetleri de kurulmuştur (a.g.e). Bu açıdan, bilim ve çeviri merkezi olarak Beytül-Hikme çeviri kültürünün kurumsallaşmasının örneğidir. Bu kurum, İslamiyet'in Altın Çağı kabul edilen 8.yüzyıl ve 13.yüzyıl arasındaki dönemde kültürlerarası etkileşimleri kurumsallaştırarak dünya medeniyetine katkı sunmuştur. Çeviri sosyolojisi açısından hem kültürlerarası temas hem de kültürlerin gelecek kuşaklara taşınması açısından kurumsal bir işlev taşıyan Beytül-Hikme çok dilli ve çok kültürlü yapısı ve yürütülen yoğun çeviri etkinlikleriyle söz konusu dönemin "bilgi aktarım aracı" (*mediator of knowledge transfer*) olmuştur (Topçu ve Uras, 2024, s. 31).

Beytül-Hikme'nin başında bulunan Hunayn bin İshak bir kültür eyleyicisi olarak bu süreçte etkin rol oynamıştır (Topçu ve Uras, 2024, s. 30). Hunayn bin İshak'ın habitusunu ve sermayelerini çeviri sosyolojisi açısından değerlendiren Çeviribilimci Cemal Topçu ve Arsun Uras, Hunayn'ın sürece en büyük katkısının dönemin bilim insanlarına açılan kütüphane ve okuma salonlarında onlara sunulan çeviri eserler olduğunu belirtir (2024, s. 38). Hunayn bin İshak'ın Beytül-Hikme'deki çeviri etkinliklerine bir eyleyici olarak ikinci temel katkısı ise çevirmenleri eğitmesidir (a.g.e). Topçu ve Uras'a göre Hunayn bin İshak'ın kendi oğlu İshak bin Hunayn ve yeğeni Hubeyş bin Hasan'ın da dâhil olmak üzere birçok çevirmeni eğitmesi ve görevlendirmesi bir kültür ve çeviri kurumu olarak Beytül-Hikme'nin işleyişine yardımcı olmuştur (age, 39). Hunayn'ın oğlu İshak'ın çevirdiği Aristo'nun fizik kitabı, Öklid üzerine yazılan bir matematik kitabı ve Yunan tıp tarihiyle ilgili derlenen bir eser günümüze kadar ulaşmayı başaran temel eserlerden olmuştur ve Beytül-Hikme'deki çevirmen eğitimi ve çeviri etkinliklerine kanıt teşkil etmektedir (a.g.e).

Topçu ve Uras'a göre Hunayn'ın bin İshak'ın bir kültür eyleyicisi olarak Beytül-Hikme kurumuna üçüncü büyük katkısı, kurumu uluslararası boyutta temsil etmesidir (2024, s. 39). *Kitâbü'l Mesâ'il fit-tıb* (Tıp Soruları Kitabı) eserinin Arap dünyasında ve Latince çevirisiyle Batı dünyasında Orta Çağ boyunca tıp eğitiminde kullanılması uluslararası etkilerin bir örneğidir (a.g.e). Beytül-Hikme'nin kültürlerarası temasa asıl katkısı Arapça çeviri ve özgün eserlerin Toledo Okulu'na ve daha sonra Avrupa'ya taşınmasıyla görülen uzantıları olmuştur. Bu etkinliklerin Rönesans için itici bir güç olduğu düşünülmektedir. Abbasilerin yönetimi ele geçirmesi sonucu Endülüs bölgesine göç eden Emeviler bu eserlerin İber yarımadasına taşınmasına aracı olmuştur.

Beytül-Hikme'deki eyleyicilerin çeviri işlerindeki rollerine bakılacak olursa, "sahip" ve "hâzin" olarak adlandırılan iki konum karşımıza çıkmaktadır. İlki, hem bilim insanlarının hem de hizmet veren kişilerin başı olarak işleri dağıtan kişidir yani işverendir (*commissioner*) (Yasa, 2007, s. 426). Ayrıca ona bağlı olarak çeviri yapılan her bir dil için bir "hâzin" bulunmaktadır (a.g.e). Hem bir bilim insanı hem bir çevirmen olan "hâzin" konumundaki kişi yapılacak çevirileri çevirmenlere dağıtır ve sonra çeviri metinlerinin editörlüğünü

¹Ayrıca bakınız Demirci, M. (1996). *Beytül-Hikme. Kuruluşu, İşleyişi ve Etkileri*. İstanbul: İnsan Yayınları.

yapar (a.g.e. içinde Demirci, 1996, s. 78- 86). Beyt-ül Hikme'de "sahip" olarak görev yapan Huneyn bin İshak'ın gözetiminde yetişen çevirmen sayısı doksanı geçmektedir ve en ünlüleri Sâbit İbn Kurra, oğlu İshâk İbn Huneyn ve yeğeni Hubeyş İbnü'l-Hasan'dır (Yasa, 2007, s. 426). Ayrıca, münavil adı verilen kütüphane memurları da bulunmaktadır. Görev dağılımındaki bu profesyonel organizasyon, Abbasiler dönemindeki çeviri etkinliklerinin kurumsallığına dair bir başka gösterge olarak ele alınabilir.

Yunanca'dan yapılan çevirilerden daha önce İran ve Hint medeniyetlerinden çeviri yapılması ihtiyacıyla etkinliklerin başladığını savunan Demirci, Gutas'ı eleştirmektedir (2015, s. 106-7). Demirci'ye göre Gutas (2003) Beyt-ül-Hikme'yi çeviriler yapan bir kütüphaneden ibaret gösterir ve onu bir bilim ve araştırma merkezi olarak görmez; ancak daha sonra Beyt-ül-Hikme'de rasathane, çeviri birimi gibi yapıların da olduğunu kabul etmesi buranın bir kütüphaneden fazlası olduğunu kanıtıdır (a.g.e). Demirci; Aristo, Hipokrat, Öklid, Arşimed gibi ünlü düşünürlerin eserlerin çevrildiği Beyt-ül-Hikme'yi medeniyetin kopuşunu engelleyerek sürekliliğinin sağlanması yolunda bir halka olarak betimlemektedir (2015, s. 114). Bu da makalenin ilk bölümünde alıntılanan Ülken'in görüşleriyle paralellik göstermektedir. Abbasi dönemindeki çeviri süreçlerinde Arapça karşılığı olmayan terim ve kavramlar için El-Kindî, Harezmi ve Farabi gibi filozoflar tarafından Arapça karşılıklar bulunması Arapçanın bilim dili haline gelmesine büyük katkı sunmuştur (Demirci, 2015, s. 115). Kavramlaştırma çalışmaları ve (t)üretilen terimler dilin zenginleşmesine yardımcı olmuştur. Beyt-ül-Hikme'deki çeviri süreci, çeviri aracılığıyla deneyimlenen kültürel temasların dillere ve ortak dünya medeniyetine olan katkısı açısından önemli bir örnektir.

Abbasiler döneminde Bağdat'ta yürütülen bu çeviri etkinliklerinin dünya medeniyetine bir diğer katkısı ise İspanya'da Toledo Okulu'ndaki kültürlerarası çeviri etkinliklerini de etkilemiş olmasıdır. Toledo Okulu, 12. ve 13. yüzyıllarda İspanya'da Toledo'yu merkez alan çeviri etkinliklerini ev sahipliği yapan ve özellikle Arap dünyasındaki tıp, matematik, astroloji ve astronomi alanındaki bilimsel ve felsefi gelişmelerin orta çağ Avrupa'sına ulaşmasını sağlayan ekoldür (Delisle ve Woodsworth, 1995, s. 115). İspanya'da 718-1492 yılları arasındaki *Reconquista* (Yeniden Fetih) döneminde Hristiyanlar bölgenin hâkimiyetini tekrar ele geçirmişlerdir ve bu siyasal değişim başta Arapça olmak üzere birçok dil ve farklı kültürel grupla temas etmelerini sağlamıştır (Pym, 1998, s. 552; Topçu ve Uras, 2024, s. 169). Tarihin her döneminde olduğu gibi söz konusu dönemde Toledo'da da kültürlerarası ilişkiler çeviriyi gerekli kılmıştır. Abbasi halifesi El-Mansur'un himayesiyle Beyt-ül-Hikme'de başlayan (başta Yunanca-Arapça dil çifti arasında olmak üzere) çeşitli dillerde sürdürülen çeviri hareketinin eserleri ve bilgi birikimi Emevi Halifeliği'nin bir kolu aracılığıyla İspanya'ya taşınmıştır (Topçu ve Uras, 2024, s. 169).

Toledo'nun Hristiyanların hâkimiyetine geçmesinin ardından Kastilya Krallığı'nın bir parçası haline gelen şehirde İspanyol Hristiyanlar, Yahudiler ve Arap Müslümanlar beraber yaşamışlardır (Bsoul, 2019, s. 170). Hristiyanlar halifeliğin başkenti Kurtuba'ya geldiklerinde Müslümanlar Toledo'ya gitmişti ve Yahudiler, Müslümanlar ve Hristiyanların beraber yaşadığı bir toplumsal doku ortaya çıkmıştır (a.g.e). Bağdat ve İstanbul olmak üzere birçok merkezden getirtilen temel başvuru kaynağı niteliğindeki bilimsel Toledo Okulu'nun temellerini oluşturmuştur. Doğu'ya İslam ülkelerine giden gezginlerin getirdiği çeviri eserler Endülüs'teki çeviri sürecinin ilk dönüm noktası olmuştur (a.g.e, s. 143). Toledo'da çok sayıda kitap ve el yazması içeren kütüphane bulunduğundan bu bilimsel atmosfer matematik, astronomi, tarım başta olmak üzere birçok alanda çok sayıda önemli bilim insanının ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur (a.g.e, s.145). Genelde Arapça'dan Latinceye çevirilerin yapıldığı bu dönemin en ünlü çevirmenlerinden biri Domingo Gondisalvi'dir (a.g.e, s. 170). Dönemin öne çıkan eyleyicilerinden bir diğeri de İtalyan çevirmen Cremonalı Gerard olmuştur (a.g.e, s.171). Aralarında İbni Sina'nın *el-Kanun fi't-Tıp* adlı tıp metninin de bulunduğu yaklaşık yetmiş önemli kitap çevirmiştir (a.g.e). Endülüs, Toledo Okulu'ndan sonra Arapça eserlerin Kastilya diline çevrildiği Barselona Okulu'na da ev sahipliği yapmıştır (a.g.e). Barselona'daki Yahudi nüfusun çokluğu nedeniyle Arapça eserler

öncelikle İbraniceye çevrilmiştir (a.g.e). Görüldüğü gibi Abbasilerde başlayan kültürel alan coğrafi sınıflarını aşmış ve başka kültürler arası etkileşimlere ve kültürel alanların yapılandırılmasına önayak olmuştur.

Tartışma ve Sonuç

Çeviri doğası gereği kendinden başkasıyla, yeni bir dil ve kültürle ilişki kurmayı gerektirir. Bu kültürlerarası temas sırasında okur kendi kültürüyle yabancı kültürü karşılaştırabilir, benzeştirebilir ve/ya birleştirir. Etkilenmeden sömürgecilğe kadar değişik formatlarda karşımıza çıkabilen kültürlerarası ilişkilerde çevirinin rolü çeviribilimde betimleyici paradigma kuramlarıyla ele alınmaya başlamıştır. Daha sonra ise postmodernizm etkisiyle kültür kavramı dinamik, parçalı ve değişken bir kavram olarak ele alınmış ve çoğulculuğa vurgu yapılmıştır. Sömürgecilik sonrası kuramların da etkisiyle çok kültürcülük, kültürler arası ve kültürler ötesilik kavramları kültür kavramının yeni yüzleri olmuştur.

Çeviri eylemi ve ürününün toplumsal ve tarihsel değişim ve/ya dönüşüm dönemlerindeki rolü incelenirken bağlamı hem coğrafi hem tarihi olarak betimlemek yararlı olmaktadır. Çeviri sosyolojisi kaynak ve erek kültür arasındaki çok katmanlı ilişkileri, metin ve yazar seçimleri, metnin erek topluma sunumu gibi çeviri öncesi ve sonrası süreçleriyle ele almakta ve bu tüm süreçlere eyleyici olarak etkide bulunan öznelerle de dikkat çekmektedir. Bourdieu bu tür çalışmalar için alan kavramını önermiştir. Alan adı verilen toplumsal arenalarda somut ve soyut kaynaklara ve sermayelere sahip olmak için mücadeleler de söz konusudur. Müdahil olan kişilerin karar ve tercihleri de alanı şekillendirmektedir.

Çevirinin kültürlerarası alanda kritik rol oynadığı bir dönem de Abbasiler dönemi çeviri etkinlikleridir. Abbasilerin Nil Nehri ve Amu Derya arasındaki bölgeyi siyasi olarak birleştirilmesi ve uluslararası ticaret kültürlerarası etkileşime zemin hazırlamıştır. Bu coğrafi mekân aynı zamanda kültürel bir alan olarak işlev görmüştür. Yöneticiler de hâmi olarak bu süreci desteklemiştir. Geometri, astronomi, felsefe, tıp ve askerlik gibi çok çeşitli konularda çeviriler hâmilerin habituslarıyla paralel olarak gösterdikleri çaba ve destekle yapılmıştır. Beyt-ül Hikme ile kurumsallaşan bu etkinliklerin sonucunda ortaya çıkan telif ve çeviri ürünler İber Yarımadası'na taşınmış ve yine bir kültürel alan olarak işlev gören Toledo çeviri okulunun yapılandırılmasına önayak olmuştur. İki yüzyıldan uzun süren Abbasi dönemi çeviri etkinlikleri, çevirinin devlet ideolojisi olarak güçlü eyleyicilerle desteklendiği takdirde toplumsal dönüşüm ve kültürlerarası etkileşimler sonucu ortaya çıkan kültürel alanlara nasıl katkıda bulunduğu dair dikkat çekici bir vakadır. Ayrıca Çeviri Sosyolojisi'nin çeviribilim alanı için ne denli gerekli olduğuna da bir örnek niteliğindedir.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Sevcan Yılmaz Kutlay (Doç. Dr.)
Author Details	¹ Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, İstanbul, Türkiye 0000-0002-7841-3513 skutlay@marmara.edu.tr

Kaynakça | References

- Blumczynski, P. & H. Israel, (2018). "Translation and religious encounters", *The Routledge Handbook of Translation and Culture*, Sue-Ann Harding & Ovidi Carbonell Cortés (ed.), Routledge, London & New York.
- Bourdieu, P. (2023). *Kültür Üretimi: Sembolik Ürünler Sembolik Sermaye*. İstanbul: İletişim Yayınları.(Çev. Sibel Yardımcı & Elçin Gen).
- Bourdieu, P. (2021). *Genel Sosyoloji: Collège de France Dersleri 1981-1983*. İstanbul: İletişim.(Çev. Zuhul Emirosmanoğlu).
- Bourdieu, P. (1995/2006). *Pratik Nedenler*. İstanbul: Hil Yayın, (birinci baskı: 1995) (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver).
- Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. Columbia University Press, New York.
- Bourdieu, P. (1985). *The Forms of Capital*. J. Richardson (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, s. 241-258. New York: Greenwood.
- Bsoul, L. A. (2019). *Translation Movement and Acculturation in the Medieval Islamic World*. Palgrave ve MacMillan.
- Cortés, O. C. ve S. A. Harding. (2018). *Routledge Handbook of Translation and Culture*. London, New York: Routledge.
- Cronin, M. (2003). *Translation and Globalization*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203378816>.
- Delisle, J. ve J. Woodsworth (ed). (1995). *Translators through history*. Amsterdam and Philadelphia, PA: John Benjamins.
- Demirci, M. (2015). Antik Bilim ve Düşünce Mirasının İslam Dünyasına Tercümesinde Abbasilerin Kurduğu Beytül-Hikme'nin Rolü. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 11(44), s. 99-119.
- Demirci, M. (1996). *Beytül-Hikme. Kuruluşu, İşleyişi ve Etkileri*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Emirosmanoğlu, Z. "Sosyolojik bir çeviri eleştirisi: Bourdieu'yle Queneau'dan Yücel'e Zazie Metroda", *Journal of Human Sciences*, 20(4), 545-566. doi:10.14687/jhs.v20i4.6430, 2023.
- Even-Zohar, I. (2022). "The Making of Culture Repertoire and The Role of Transfer". *Translations: (Re)Shaping of Literature and Culture*. Editör: Saliha Paker. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 116-174.
- Even-Zohar, I. (1987). "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem." *Translation Across Cultures*, Gideon Toury (ed.), New Delhi: Bahri, ss. 107-115.
- Gadamer, H. G. (2008). *Hakikat ve Yöntem 1*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Gouanvic, J. M. (2005). "A Bourdieusian Theory of Translation, or the Coincidence of Practical Instances." *The Translator*, 11. 2: s.147-166.
- Guldin, R. (2015). *Translation as Metaphor*. London: Routledge.
- Gutas, D. (2003). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Heilbron, J. ve G. Sapiro. (2007). "Outline for a Sociology of Translation: Current Issues and Future Prospects", M. Wolf ve A. Fukari (ed.), *Constructing a Sociology of Translation*, Amsterdam: John Benjamins, s. 93-107.
- Inghilleri, M. (2005). The Sociology of Bourdieu and the Construction of the 'Object' in Translation and Interpreting Studies. *The Translator*, 11: 2, s. 125-145.
- Özbent, S. (2015). "Kültürler Arası ve Kültürler Üstü İletişim Aracı Olarak Çeviri." *Hacettepe Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*. Ankara 2015, 13-22. V: 21.
- Pegenaute, L. (2018). Translation and cultural development: Historical approaches. *The Routledge Handbook of Translation and Culture*. S. A. Harding ve O. Carbonell Cortés (ed.). London, New York: Routledge, s. 177-206.
- Pérez-González, L. (2023). "Context in Translation and Interpreting Studies", Jesús Romero-Trillo (ed.) *The Cambridge Handbook of Language in Context*, London & New York: Cambridge University Press, 371-392.
- Pym, A. (1998). *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Sapiro, G. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Simeoni, D. (1998). "The Pivotal Status of the Translator's Habitus". *Target* 10:1. John Benjamins. 1-39.
- Snell-Hornby, M. (2006). *The Turns of Translation Studies*. Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamins Publishing.
- Spivak, G. C. (2000). "The Politics of Translation", *The Translation Studies Reader*. Lawrence Venuti (ed.). Londra, New York: Routledge, s. 397-416.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2005). *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*. Scala Yayıncılık.
- Toury, G. (2022). "Translation as a Means of Planning and The Planning of Translation: A Theoretical Framework and an Exemplary Case", *Translations: (Re)Shaping of Literature and Culture*. (Ed. Saliha Paker), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002, s.148-165.
- Topçu, C. ve A. Uras. (2024). Arap Dünyası Çeviri Hareketine Sosyolojik Bakış: Beytül Hikme ve Hunayn bin İshak. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. Nisan 2024. Sayı 27.
- Toury, G. "Translation as a Means of Planning and The Planning of Translation: A Theoretical Framework and an Exemplary Case", Saliha Paker (ed.), (2002), *Translations: (Re)Shaping of Literature and Culture*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 148-165.

- Toury, G. (1985): "A Rationale for Descriptive Translation Studies". Hermans, Theo (ed.): *The Manipulation of Literature: Studies in literary translation*, London & Sydney: Croom Helm. s. 16-41.
- Ülken, H. Z. (2020). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Wolf, M. (2007). "Bourdieu's "Rules of the Game": An Introspection into Methodological Questions of Translation Sociology". *Matraga*, Rio de Janeiro, 14, 20.
- Venuti, L. (1998). *The Scandals of Translation : Towards an Ethics of Difference*. London/New York, Routledge.
- Yasa, A. (2007). "Beytülhikme Muhitinde Tercüme Teorisi". <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads>.
- Yılmaz Kutlay, S. & U. Özalan. (2025). "Eski Uygurların Din Değiştirme ve Din Dili Oluşturma Sürecinde Çevirinin Rolü", *II. Uluslararası Akademik Çeviribilim Çalışmaları Kongresi'nde* (BAİBU-ICASTIS), Bolu 2024. (Kongre'de sunulan bildiri, *Söylem Filoloji Dergisi*, Mart 2025, Çeviribilim Özel Sayısı, s.454-468.
- Yılmaz Kutlay, S. (2023). "Translation as a Tool of Constructing Intercultural Relations". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 2022 Güz sayısı.
- Yılmaz Kutlay, S. (2022). "Edebiyat Sosyolojisi ve Söylem Etiği'nin Çeviribilim'e Yansımaları: Doktor Jivago Örneği". *Uluslararası Akademik Çeviribilim Çalışmaları Kongresi (ICASTIS) Bildiri Kitapçığı*, 29 Eylül-1 Ekim 2022, s.103-111.
- Yılmaz Kutlay, S. (2020d). "The Autonomy of Literary Translator in Terms of Aesthetics and Ethics", *International Journal of Languages Education*, 8 (3), 2020d, s. 145-157.